

## بررسی ویژگی جلد نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران اشرف السادات بزرگی<sup>۱</sup>، فریبا حری<sup>۲</sup>\*

تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۲/۱۹ / تاریخ پذیرش ۱۳۹۹/۷/۲۸

### چکیده:

**هدف:** هدف اصلی این پژوهش شناخت و بررسی ویژگی جلد نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران است.

**روش:** پژوهش حاضر با استفاده از رویکردی توصیفی و جامعه مورد مطالعه این پژوهش که تعداد ۱۱۶۳۰ جلد را شامل می‌شد از طریق نمونه‌گیری تصادفی تعداد ۱۱۶۰ جلد نسخه خطی به صورت نمونه در نظر گرفته شد.

ابزار گردآوری اطلاعات یک سیاهه واری می‌باشد که جزئیات ظاهری هر نسخه انتخاب، استخراج و وارد سیاهه واری گردیده است و با استفاده از نرم افزار اکسل تجزیه و تحلیل آماری عناصر اطلاعاتی توسط نرم افزار SPSS انجام شده است.

**یافته‌ها:** با بررسی ویژگی جلد های بکاررفته مشخص گردید که جلد ها بیشتر از جنس چرم و تیماج برابر ۸۰.۳ درصد بوده است و بیشترین موضوع مربوط به ادبیات با ۲۷۷ مورد و ۲۳.۹ درصد بوده است و بیشترین تزئینات جلد مربوط به ضربی با ۳۷۳ مورد و برابر با ۳۲.۲ درصد و بیشترین جلد در قطع ربعی با ۶۰۲ مورد برابر با ۵۲.۵ درصد بوده است. در رنگ جلد نسخه‌ها به تعداد ۲۹۸ مورد از نسخ خطی برابر با ۲۵.۷ درصد با بیشترین جلد به رنگ مشکی داشته‌اند و بیشترین جلد در تاریخ به ترتیب ۲۷۹ مورد برابر با ۲۴.۱ درصد در قرن یازدهم، ۲۰۱ مورد برابر با ۱۷.۳ درصد در قرن دوازدهم، ۳۵۹ مورد برابر با ۳۰.۹ درصد در قرن سیزدهم و نهایتاً ۱۰۸ مورد برابر با ۹.۳ درصد در قرن سیزدهم بوده‌اند و با داشتن تنها سه نسخه برابر با ۰.۳ درصد دارای صحاف بوده و ۷.۹۹ درصد یا صحاف نداشته و یا صحاف آن نامشخص بوده است. و ۰/۶ درصد از جلد ها دارای کتابه بوده‌اند و می‌توان نتیجه گرفت که تزئینات جلد در قرن‌های مختلف متفاوت بوده و دیگر آنکه تزئینات جلد با موضوع ارتباط دارد.

**واژه‌های کلیدی:** جلد نسخه‌های خطی، نسخه‌های خطی، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

<sup>۱</sup> استادیار علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

<sup>۲</sup> کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

کتاب و کتابخانه از دیرباز از آثار مهم تمدن بشری شناخته شده است و در کشور ما ایران، گذشته دیرینه دارد. اگرچه پیش از ظهور اسلام اطلاعات کافی در این باب نداریم ولی قدیمی‌ترین آثار کتابت که در کتاب الفهرست ابن ندیم ذکر شده در استخر فارس (تخت جمشید) الواح گلی زیادی وجود داشته که بر روی این الواح علوم مختلف آن زمان منقور و نوشته شده بود به گفته این مورخ اسکندر پس از گشودن تخت جمشید دستور داد تا از آن الواح آنچه را که مفید بوده ترجمه و نسخه برداری کنند و به شهر اسکندریه در مصر حمل نمایند. این گفتار ابن ندیم با اکتشاف باقی مانده تعداد زیادی از این الواح که به زبان پارسی باستان و ایلامی در زیرزمین کاخ آپادانه در سال ۱۳۱۲ ش. توسط هرتسفلد خاورشناس آلمانی کشف شد مرتبط است. (احسانی، ۱۳۶۱).

در آغاز جزوه‌دان‌ها که از چرم و چوب و فلز ساخته می‌شدند حکم جلد را داشتند که جزوه‌های روی هم در بین آن‌ها محافظت می‌شد. و بعد از آنکه جلد ساخته می‌شد این جزوه‌دان‌ها بکار صحافت می‌آمد که همه جزوها در یک محفظه روی هم گذاشته می‌شد و شیرازه می‌گردید (مایل هروی، ۱۳۵۳). ثمره تحقیقات و تاملات دانشمندان و متفکران جامعه بالمال در اوراقی از کاغذ یا پوست نگاشته و نگهداری می‌شد. مکتوبات حاصله به دلیل آسیب‌پذیری در مقابل حوادث طبیعی و مرور زمان بالاجبار نیازمند حفاظ‌های مقاوم‌تر از کاغذ بوده است که این مهم عموماً<sup>۱</sup> به وسیله جلد‌های محکم و استوار ساخته شده از پوست حیوانات، تأمین می‌شده است. بنابراین هنر کتابسازی نسخه‌های خطی با صحافی و جلد سازی تکمیل شد زیرا جلد، حافظ اوراق کتاب از آسیب‌های احتمالی است اما با گذشت زمان و به ذوق هنرمندان باسلیقه و نوآوری‌های آنان، آثار ارزنده‌ای در سبک‌های مختلف هنری به منصفه ظهور رسید و بعضاً<sup>۲</sup> تاکنون در مجموعه‌های نفایس خطی در جهان به یادگار مانده است. نتیجتاً<sup>۳</sup> وقتی کار خطاط و نقاش تمام می‌شد نوبت هنرنمایی به صحاف می‌رسید و وظیفه او بود که با ساختن جلد وسیله حفاظت ورق‌هایی که نویسنده به زحمت بسیار نوشته بود فراهم آورد. بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد که جلد‌های اولیه در نهایت سادگی بود. نخستین جلد‌های کتب اسلامی به قرن سوم ه.ق. مربوط می‌شوند و از نفوذ فراوان قبطنی‌ها حکایت می‌کند. بعدها به مرور ایام نقوش ساده و هندسی و گره بندی بر روی جلد‌های چوبی و چرمی رواج یافت و به تدریج در مرکز جلد، ترنج‌ها، آویزها و لچکی‌ها تزئین‌های خاصی مرسوم شد. کمال جلد خصوصاً<sup>۴</sup> در ایران در دوره تیموری، قرن نهم ه.ق. بود که جلد‌های بسیار نفیسی در شیراز و هرات و دیگر ولایات ساخته شدند. حضور جلد سازان در کارگاه‌های کتاب سازی امری ضروری به حساب آمد. اینان در آغاز نقوش مورد نیاز را از ترنج‌ها و سپرهای منقوش اعراب مملوک<sup>۵</sup> قرن ۷ و ۸ ه.ق. به عاریت گرفتند و کم کم دامنه موضوعات را به حیوانات،

پرنندگان (اعم از واقعی و افسانه‌ای)، نباتات، نقوش و تصاویر گل و اسلیمی گسترش دادند و آنها را زرکوبی سرد نمودند (وفادارمرادی، ۱۳۷۹).

هر یک از جلد نسخه‌های خطی نشانگر یک بعد از هنر و صنعت شامل سبک و نوع تذهیب، نوع جنس و هنر ترسیم بر روی جلد و تزئینات با ویژگی تاریخی و تمدنی است. با توجه به گستردگی هنر جلد سازی در تاریخ تمدن اسلامی نوع و ویژگی انواع جلد در دوره‌های مختلف در اثر شرایط متفاوت و نیز نسبت به محتوی هر نسخه تغییر می‌کرد. ویژگی جلد از جمله انواع جلدهای چرمی، مقوایی و قطع جلد، تزئینات روی جلد و کتابه جلد از چند نظر قابل توجه‌اند: اول جنبه هنری و آرایشی، دوم از جنبه جغرافیایی و سوم رابطه میان جلدها و متن و کتاب‌ها بر روی جلدها. با توجه به اینکه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران دارای ۱۷۰۰۰ جلد نسخه خطی است که با هنر جلد آرای مزین هستند؛ لذا انجام یک پژوهش مستقل در رابطه با موضوع بیان شده ضروری است. از اینرو، در این به بررسی این ویژگی‌ها پرداخته شود.

### سؤالات پژوهش

۱. بیشترین و کمترین جلد نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی مربوط به چه دوره‌های تاریخی هستند؟
۲. بیشترین و کمترین جنس جلد نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران از چه نوع جنسی هستند؟
۳. بیشترین و کمترین جلد نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران دربرگیرنده چه موضوعاتی است؟
۴. بیشترین و کمترین جلد نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران دارای چه تزئیناتی هستند؟
۵. نام صحاف بر روی چه تعداد از جلد نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است؟
۶. چه تعداد از جلد نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه دارای کتابه هستند؟
۷. بیشترین و کمترین جلد نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران شامل چه نوع قطع می‌باشند؟
۸. بیشترین و کمترین جلد دربرگیرنده نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران برحسب نگارش از چه نوع زبانی هستند؟

## روش پژوهش

پژوهش با رویکردی توصیفی انجام شده است. جامعه آماری شامل مجموعه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به تعداد ۱۱۶۳۰ است؛ از طریق نمونه‌گیری تصادفی تعداد ۱۱۶۰ جلد نسخه خطی به صورت نمونه در نظر گرفته شد. گردآوری اطلاعات که براساس جزئیات ظاهری هر نسخه استخراج و وارد سیاهه واری گردیده است و جداولی از یافته‌های پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده‌ها ترسیم شد و اطلاعات استخراج شده از نسخ در آن وارد شد و در نرم افزار اکسل جدول‌ها تهیه و آمارهای فراوانی و تجزیه و تحلیل آمارهای عناصر اطلاعاتی توسط نرم افزار spss انجام شده است.

## یافته‌های پژوهش

جدول ۱. توزیع فراوانی دوره تاریخی جلد نسخ خطی مورد مطالعه

تاریخ	فراوانی	درصد
قبل از قرن پنجم	۱	۰٫۱
بین قرن پنجم تا دهم	۱۸۶	۱۶/۰
قرن یازدهم	۲۷۹	۲۴/۱
قرن دوازدهم	۲۰۱	۱۷/۳
قرن سیزدهم	۳۵۹	۳۰/۹
قرن چهاردهم	۱۰۸	۹/۳
نامشخص (فاقد قرن)	۲۶	۲/۲
جمع	۱۱۶۰	۱۰۰/۰

باتوجه به فراوانی جلد برحسب نگارش و کتابت نسخه‌های خطی یک مورد قبل از قرن پنجم بوده، ۱۸۶ مورد بین قرن پنجم تا دهم است. ۲۷۹ مورد قرن یازدهم، ۲۰۱ مورد قرن دوازدهم، ۳۵۹ مورد قرن سیزدهم، ۱۰۸ مورد قرن چهاردهم و ۲۶ مورد بدون تاریخ است.

جدول ۲. توزیع فراوانی جلد برحسب موضوع نسخ خطی مورد مطالعه

موضوع	فراوانی	درصد
شعر و ادبیات	۲۷۷	۲۳/۹
فقه	۱۴۳	۱۲/۳
عقاید و دین	۱۱۹	۱۰/۳
عرفان	۱۰۶	۹/۱
تاریخ	۹۶	۸/۳
طب	۵۷	۴/۹
ادعیه	۴۲	۳/۶
نجوم	۳۷	۳/۲
فلسفه	۳۳	۲/۸
کلام	۳۲	۲/۸

۲/۸	۳۲	صرف و نحو
۲/۷	۳۱	گوناگون (مجموعه و موضوعات دیگر)
۲/۶	۳۰	منطق
۲/۳	۲۷	تفسیر
۲/۲	۲۵	اخلاق
۱/۹	۲۲	فرهنگ
۱/۸	۲۱	ریاضی
۱/۳	۱۵	علوم (فیزیک، کیمیا یا شیمی)
۰/۷	۸	قرآن
۰/۴	۵	جغرافی
۰/۲	۲	موسیقی
۱۰۰/۰	۱۱۶۰	جمع

در جدول ۲. موضوع نسخ خطی با جلد مورد مطالعه به ترتیب بیشترین فراوانی آورده شده است. نتایج حاکی از آن است که نسخ خطی با موضوع شعر و ادبیات با ۲۷۷ مورد و ۲۳,۹ درصد بیشترین فراوانی را داشته است و جلد نسخ خطی با موضوع موسیقی با ۲ مورد و ۰,۲ درصد کمترین فراوانی را دارد.

جدول ۳. توزیع فراوانی قطع نسخ خطی مورد مطالعه

درصد	فراوانی	قطع
۵۲/۵	۶۰۹	ربعی
۲۰/۷	۲۴۰	وزیری
۱۱/۷	۱۳۶	رحلی
۸/۲	۹۵	بغلی
۵/۴	۶۳	خشتی
۱/۲	۱۴	جیبی
۰/۳	۳	جانمازی
۱۰۰/۰	۱۱۶۰	جمع

قطع سلطانی در این مجموعه بررسی شده موجود نبوده است. قطع ربعی با فراوانی ۶۰۹ و ۵۲/۵ درصد بیشترین و قطع جانمازی با فراوانی ۳ و ۰/۳ درصد کمترین را در برمی گیرد.

جدول ۴. توزیع فراوانی داشتن جلد بیاضی در نسخ خطی مورد مطالعه

درصد	فراوانی	جلد بیاضی
۱,۸	۲۱	دارد
۹۸/۲	۱۱۳۹	ندارد
۱۰۰/۰	۱۱۶۰	جمع

در جدول شماره ۴ از مجموع ۱۱۶۰ مورد بررسی شده نسخه‌هایی که دارای جلد بیاضی می باشند با فراوانی ۲۱ و ۱/۸ درصد می باشد.

جدول ۵. توزیع فراوانی جنس جلد نسخ خطی مورد مطالعه

جنس جلد	فراوانی	درصد
تیماج	۹۳۲	۸۰/۳
مقوا	۱۲۷	۱۰/۹
روغنی یا لاک‌ی	۳۶	۳/۲
گالینگور	۲۴	۲/۱
پارچه	۱۵	۱/۳
کاغذی	۱۲	۱/۰
ساغری	۶	۰/۵
مخمل	۵	۰/۴
میشن	۳	۰/۳
جمع	۱۱۶۰	۱۰۰/۰

وضعیت جنس جلد نسخ خطی بررسی شده است. با توجه به آمارهای موجود در جدول ۵. نشان می‌دهد که ۹۳۲ مورد از نسخ خطی برابر با ۸۰,۳ درصد دارای جنس جلد از نوع تیماج بوده است. با بیشترین درصد و ۰,۳ درصد میشن با کمترین درصد است.

جدول ۶. توزیع فراوانی رنگ جلد نسخ خطی مورد مطالعه

رنگ جلد	فراوانی	درصد
مشکی	۲۹۸	۲۵/۷
قهوه‌ای	۱۵۹	۱۳/۷
ترباکی	۱۵۶	۱۳/۴
سرخ	۱۴۵	۱۲/۵
عنابی	۶۱	۵/۳
سبز	۵۹	۵/۱
حنایی	۵۵	۴/۷
زرد	۳۷	۳/۲
آلبالویی	۱۱	۰/۹
رنگ‌های دیگر	۲۷	۲/۳
بدون رنگ	۱۵۲	۱۳/۱
جمع	۱۱۶۰	۱۰۰/۰

در جدول ۶. وضعیت رنگ جلد نسخ خطی مورد مطالعه ارزیابی شده است. با توجه به نتایج جدول فوق، بالاترین رنگ استفاده شده در جلدها رنگ مشکی با ۲۹۸ مورد و کمترین رنگ استفاده شده رنگ آلبالویی با ۱۱ جلد است.

جدول ۷. توزیع فراوانی تزئینات جلد نسخ خطی مورد مطالعه

درصد	فراوانی	تزئینات جلد
۵۳/۱	۶۱۶	بدون نقش (ساده)
۳۲/۲	۳۷۳	ضربی
۷/۹	۹۲	ترنج
۵/۷	۶۶	زرکوب
۴/۸	۵۶	جدول
۲/۹	۳۴	سرطبل دار
۲/۶	۳۰	گل و بوته
۲/۰	۲۳	سرترنج
۱/۹	۲۲	آراسته به زر
۱/۳	۱۵	سوخت
۰/۸	۹	لچکی
۰/۳	۳	حیوانات
۰/۳	۳	اسلیمی
۰/۳	۴	کمند
۰/۱	۱	نیم ترنج
۰/۱	۱	نقوش دیگر
۱۰۰/۰	۱۱۶۰	

درمورد تزئینات جلد نسخه‌ها و با توجه به جدول ۷ می‌توان نتیجه گرفت که بیشترین تزئینات بر روی جلد نسخه‌ها به ترتیب ضربی، ترنج، زرکوب، جدول، سر طبل، گل و بوته و سرترنج، آراسته به زر، سوخت، لچکی و در نهایت کمترین تزئینات مربوط به کمند، اسلیمی و تصاویر حیوانات بوده است و می‌توان گفت که تزئین جلد نسخ بیشتر از نوع ضربی است.

جدول ۸. توزیع فراوانی جنس عطف نسخ خطی مورد مطالعه

درصد	فراوانی	جنس عطف
۹/۵	۱۱۰	تیماج
۱/۴	۱۶	پارچه
۱/۲	۱۴	میشن
۰/۳	۳	مقوا
۰/۳	۳	کاغذی
۰/۲	۲	گالینگور
۸۷/۲	۱۰۱۲	هم جنس با جلد
۱۰۰/۰	۱۱۶۰	جمع

درمورد جنس عطف در جلد نسخه‌های خطی که براساس آن جلدهایی که جنس عطف آنها با خود جلد متفاوت بوده است، تعداد ۱۱۰ مورد از جنس تیماج و ۱۶ مورد پارچه و ۱۴ مورد میشن

و ۸ مورد مقوا و یا کاغذ و یا گالینگور بوده اند. با توجه به جدول می‌توان نتیجه گرفت که در این بررسی بیشترین نوع جنس عطفهای متفاوت از جلد بیشتر از نوع تیماج بوده‌اند.

جدول ۹. توزیع فراوانی رنگ عطف در نسخ خطی مورد مطالعه

رنگ عطف	فراوانی	درصد
قهوه‌ای	۴۴	۳/۸
تریاکی	۲۶	۲/۲
سرخ	۲۴	۱/۲
مشکی	۱۹	۱/۶
سبز	۵	۰/۴
آلبالویی	۲	۰/۲
زرد	۲	۰/۲
حنایی	۲	۰/۲
رنگ‌های دیگر	۳	۰/۳
هم رنگ جلد	۱۰۳۳	۸۹/۱
جمع	۱۱۶۰	۱۰۰/۰

جدول ۱۰. توزیع فراوانی دارا بودن کتابه در نسخ خطی مورد مطالعه

کتابه	فراوانی	درصد
کتابه دارد	۷	۰/۶
کتابه ندارد	۱۱۵۳	۹۹/۴
جمع	۱۱۶۰	۱۰۰/۰

همان‌طور که در جدول ۱۰ مشاهده می‌شود وضعیت دارا بودن کتابه در نسخ خطی بررسی شده است. نتایج نشان می‌دهد که تنها در ۷ مورد از نسخ خطی برابر با ۰,۶ درصد کتابه وجود داشته است و در ۱۱۵۳ نسخه برابر با ۹۹,۴ درصد کتابه وجود نداشته است.

جدول ۱۱. توزیع فراوانی جلد برحسب زبان نگارش جلد نسخ خطی مورد مطالعه

زبان	فراوانی	درصد
فارسی	۵۷۱	۴۹/۲
عربی	۴۶۵	۴۰/۱
فارسی و عربی	۱۰۱	۸/۷
ترکی	۱۴	۱/۲
فارسی، ترکی عربی	۸	۰/۷
اوستایی و پهلوی	۱	۰/۱
جمع	۱۱۶۰	۱۰۰/۰



جدول ۱۲. توزیع فراوانی مشخص بودن صحاف در نسخ خطی مورد مطالعه

صحاف	فراوانی	درصد
صحاف دارد	۳	۰/۳
صحاف ندارد یا نامشخص است	۱۱۵۷	۹۹/۷
جمع	۱۱۶۰	۱۰۰

نتایج جدول ۱۲ نشان می‌دهد که از مجموع ۱۱۶۰ نسخه بررسی شده تنها سه نسخه برابر با ۰,۳ درصد دارای صحاف بوده و در مقابل ۱۱۵۷ نسخه برابر با ۹۹,۷ درصد یا صحاف نداشته و یا صحاف آن نامشخص بوده است.

### نتیجه‌گیری

در این پژوهش به بحث در مورد نتایج حاصل از بررسی‌ها و تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته بر روی داده‌ها پرداخته و به ارزیابی یافته‌ها می‌پردازد و بر اساس نتایج به دست آمده از جداول مربوط به توزیع فراوانی، بررسی تاریخ جلد نسخ خطی نشان می‌دهد که بیشترین جلد نسخ خطی در قرن سیزدهم با مقدار ۳۰/۹ درصد و پس از آن در قرن یازدهم با ۲۴/۱ درصد بیشترین بوده‌اند. با در نظر گرفتن به فرضیه اول نسبت بین تزئینات و دوره تاریخی جلد می‌توان نتیجه گرفت که تزئینات جلد در قرن‌های مختلف متفاوت بوده است مثلاً "تزئین سرطبل در جلدها در قرن یازدهم و دوازدهم به ترتیب بیشترین را دارا بوده‌اند و تزئین جلد با ترنج در قرن ۱۳ به بیشترین و در قرن ۱۴ به کمترین حد خود رسیده است. پس تزئینات جلد در دوره‌های تاریخی نسخ خطی با هم یکسان نیست. و طبق جدول توزیع فراوانی قطع نسخه‌های خطی با نتایج ۶۰۹ مورد از منابع برابر با ۵۲,۵ درصد قطع ربعی بیشترین.. ۹۳۲ مورد از نسخ خطی برابر با ۸۰,۳ درصد دارای جنس جلد از نوع تیماج بوده است. در مورد رنگ جلد نسخه‌ها به تعداد ۲۹۸ مورد از نسخ خطی مورد بررسی برابر با ۲۵,۷ درصد با بیشترین جلد به رنگ مشکی داشته‌اند.

و طبق جدول توزیع فراوانی موضوعات نسخ خطی نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی در موضوع ادبیات و شعر با ۲۷۷ و ۲۳/۹ در صد به خود اختصاص داده است. و کمترین موضوع مربوط به موسیقی با ۲ مورد و ۲ درصد بوده است. و طبق جدول توزیع فراوانی تزئینات جلد نسخ خطی مورد مطالعه بیشترین تزئینات مربوط به نوع ضربی با ۳۷۳ مورد و مقدار ۳۲/۲ درصد است و بعد از آن ترنج و زرکوب بیشترین فراوانی را دارا هستند. با توجه به فرضیه دوم، نسبت بین تزئینات و موضوع جلد در برگزیده نسخ خطی می‌توان نتیجه گرفت که تزئینات جلد با موضوع ارتباط دارد. مثلاً تزئینات سرترنج در نسخه‌های تاریخی بیشتر و تزئین سرطبل دار بیشتر در نسخ خطی با موضوع ادبیات و شعر و همچنین تزئین ضربی هم بیشتر با موضوع ادبیات است. پس می‌توان نتیجه گرفت که تزئینات با موضوع ارتباط دارد. همچنین طبق نتایج تاریخهای جلد نسخه‌های نشان می‌دهد که ۱ کمترین مورد از نسخ خطی برابر با ۰,۱ درصد در قرن پنجم و قبل از آن نگارش یافته‌اند. ۱۸۶ مورد برابر با ۱۶/۱ درصد بین قرن پنجم تا قرن دهم. ۲۷۹ مورد برابر با ۲۴,۱ درصد در قرن یازدهم، ۲۰۱ مورد برابر با ۱۷,۳ درصد در قرن دوازدهم، ۳۵۹ مورد برابر با ۳۰,۹ درصد در قرن سیزدهم و نهایتاً ۱۰۸ مورد برابر با ۹,۳ درصد در قرن سیزدهم بوده‌اند.

### پیشنهادات برای پژوهش آینده:

- ۱- در این پژوهش مبنای اطلاعاتی که انتخاب شد شامل ۱۱۶۰ جلدنسخه بوده که با توجه به جامعه وسیع آماری کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران پیشنهاد می‌شود نمونه‌های دیگری از این جامعه مورد بررسی قرار گیرد.
- ۲- پیشنهاد می‌شود جلد نسخه‌های خطی کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه تهران شامل دانشکده ادبیات، الهیات و پزشکی بررسی گردد.
- ۳- بررسی تطبیقی جلدهای نسخه خطی کتابخانه مرکزی با جلدنسخه‌های خطی کتابخانه‌های دیگر پیشنهاد می‌شود.
- ۴- بررسی تطبیقی جلدهای نسخه‌های خطی در دوره‌های تاریخی مختلف پیشنهاد می‌شود.

### منابع:

- آتابای، بدری (۱۳۵۷)، **فهرست آلبوم‌های کتابخانه سلطنتی**، تهران،
- آریبری و دیگران (۱۳۸۸)، **میراث ایران**، ترجمه احمد بیرشک و دیگران، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ چهارم.
- آتینگهاوزن، ریچارد والگ گرابر، (۱۳۸۶) **"هنر و معماری اسلامی"** ترجمه یعقوب آژند، تهران: سمت.
- احسانی، محمد تقی، (۱۳۶۸) **جلدها و قلمدانهای ایرانی**، تهران، امیرکبیر.
- اصیلی، سوسن، (۱۳۸۱). **جلدهای دارای رقم**، تاریخ یا کتیبه در مجموعه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، نامه بهارستان، سال سوم دفتر ۶، پاییز و زمستان ۳۹۷-۴۰۶.
- افشار، ایرج، (۱۳۵۷) **صحافی سنتی**، مجموعه پانزده گفتار و کتابشناسی درباره رواقی، تهران کتابخانه: مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.
- افشار، ایرج، (۱۳۸۱) **صحافی و مجلد گری**، نامه بهارستان سال سوم پاییز و زمستان ۳۲۹-۳۹۶.
- افشار، ایرج، (۱۳۸۱) **کتابه سازی بر جلد نسخه خطی**، نامه بهارستان، سال دوم، شماره ۱ بهار و تابستان
- افکاری، فریبا، (۱۳۹۱) **فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ج ۱۹**، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، دانشگاه تهران: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد
- برنند، باربارا، (۱۳۷۳) **هنر تذهیب و جلدهای اسلامی در ایران**؛ ترجمه داریوش کریمی، فصلنامه هنر، شماره ۲۶، تهران.
- برنند، باربارا، (۱۳۸۳)، **هنر اسلامی**، ترجمه مهناز شایسته فر، تهران موسسه مطالعات هنر اسلامی.
- بلر، شیلا و جانانان بلوم، (۱۳۸۶)، **هنر و معماری اسلامی**، ترجمه یعقوب آژند، تهران: سمت.
- بیانی، مهدی، (۱۳۵۳)، **کتابشناسی کتابهای خطی**، تهران: انجمن آثار ملی.
- پوپ، آرتور و اکرم، فیلیس، (۱۳۸۷)، **سیری در هنر ایران**، ج ۵، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.

- پورتر، ایو (۱۳۸۱)، **صحافی ودستورالعمل های مخصوص**، ترجمه: سیدحسین مرعشی، نامه بهارستان، سال سوم، شماره دوم، دفتر ۶، پاییز وزمستان، ص ۴۳۰-۴۲۳.
- پوروش، بیتا، (۱۳۸۹)، **جلد و جلدسازی**، دائرالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۸، ص ۳۴۰
- تجویدی، علی اکبر، (۱۳۴۵)، **کتاب آرایبی در ایران**، هنر و مردم دوره جدید شماره ۴۹، ص ۶۵
- حکیم، سیدمحمد حسین، (۱۳۸۹)، **فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ج ۲۰**، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد.
- سهیلی خوانساری، احمد (۱۳۵۷) "مجموعه پانزده گفتار و کتابشناسی درباره وراقی و صحافی" تهران: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.
- دانش پژوه، محمد تقی، (۱۳۳۸-۱۳۳۲) **فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه اهدایی سید محمود مشکوه به کتابخانه دانشگاه تهران، ج ۳-۷**، تهران: دانشگاه تهران
- دانش پژوه، محمد تقی، (۱۳۶۴-۱۳۳۹)، **فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی، ج ۸-۱۸**، تهران: دانشگاه تهران
- دروش، فرانسوا، (۱۳۸۲)، **جلد و جلدسازی**، ترجمه سید محمد حسین مرعشی، نامه بهارستان سال چهارم، ش، اول و دوم، بهار وزمستان، دفتر ۷ و ۸
- رهنورد، زهرا (۱۳۸۶)، **تاریخ کتاب آرایبی در دوره اسلامی**: تهران: مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی سمت.
- صبا، محسن، (۱۳۴۵) **جلدهای ایرانی**، هنر و مردم، دوره جدید، شماره ۴۹، ص ۳۴-۳۵.
- صفری آق قلعه، علی، (۱۳۹۰)، **نسخه شناخت** (پژوهشنامه نسخه شناسی نسخ خطی فارسی)، تهران: میراث مکتوب
- طاهری عراقی، احمد (۱۳۵۷)، "استادان جلد ساز"، صحافی سنتی، تهران: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.
- عتیقی، محمد حسین (۱۳۵۷)، "بزارهای صحافی" مجموعه پانزده گفتار و کتابشناسی، تهران: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.
- عظیمی، حبیب الله، (۱۳۸۲)، **اصول و مبانی نسخه شناسی در کتب خطی**، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی.
- کرم رضایی، پریسا (۱۳۹۴)، **فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ج ۲۱**، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد.

- گراتزل، امیل، (۱۳۸۷) "جلدسازی"، سیری در هنر ایران، آرت‌رایم پوپ، ترجمه نجف دریا بندری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی. ج. ۵.
- مایل هروی، غلامرضا، (۱۳۵۳) لغات و اصطلاحات فن کتابسازی، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- مایل هروی، نجیب، (۱۳۷۲)، کتاب آرایه در تمدن اسلامی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس.
- مایل هروی، نجیب (۱۳۶۹)، نقد و تصحیح متون، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- مایل هروی، نجیب، (۱۳۸۱)، جلدسازی، دائره المعارف کتابداری، تهران: کتابخانه ملی.
- منزوی، علینقی (۱۳۳۰-۳۲)، فهرست نسخه‌های خطی آقای سید محمود مشکات به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۱ و ۲، تهران: دانشگاه تهران.
- منشی قمی، احمد (۱۳۵۲) و سهیلی خوانساری، احمد، گلستان هنر، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- نصیری امینی، فخرالدین (۱۳۵۷)، روکش جلد و انواع آن، مجموعه پانزده گفتار و کتابشناسی، تهران: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران
- وفادار مرادی، محمد، (۱۳۷۹)، اصول و قواعد فهرست نگاری در کتب خطی، تهران: مجلس شورای اسلامی.
- هالدین، دانکن، (۱۳۶۶)، صحافی و جلدهای اسلامی، ترجمه هوش آذر آذرنوش، تهران: سروش.
- هراتی، محمد مهدی و مهدی عتیقی (۱۳۸۲)، بوم سنتی در هنرهای ایرانی، تهران: کمال هنر
- هولت، پی. ام. و دیگران، (۱۳۸۳) تاریخ اسلام کمبریج، ترجمه تیمور قادری، ج ۲، تهران: امیرکبیر

## References

- Aga-oglu,m (1935).persian bookbindings,Michigan.
- Craswell(1961), arts and crofts of Islamic a bibliography of the Architecture, pp607-624.
- Bosch.g and j. carswell (1981), Islamic Bindings and bookmarking, Chicago.
- Gratzel.e (1938) thebookcovers in survey of Persian art.pp.197



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی





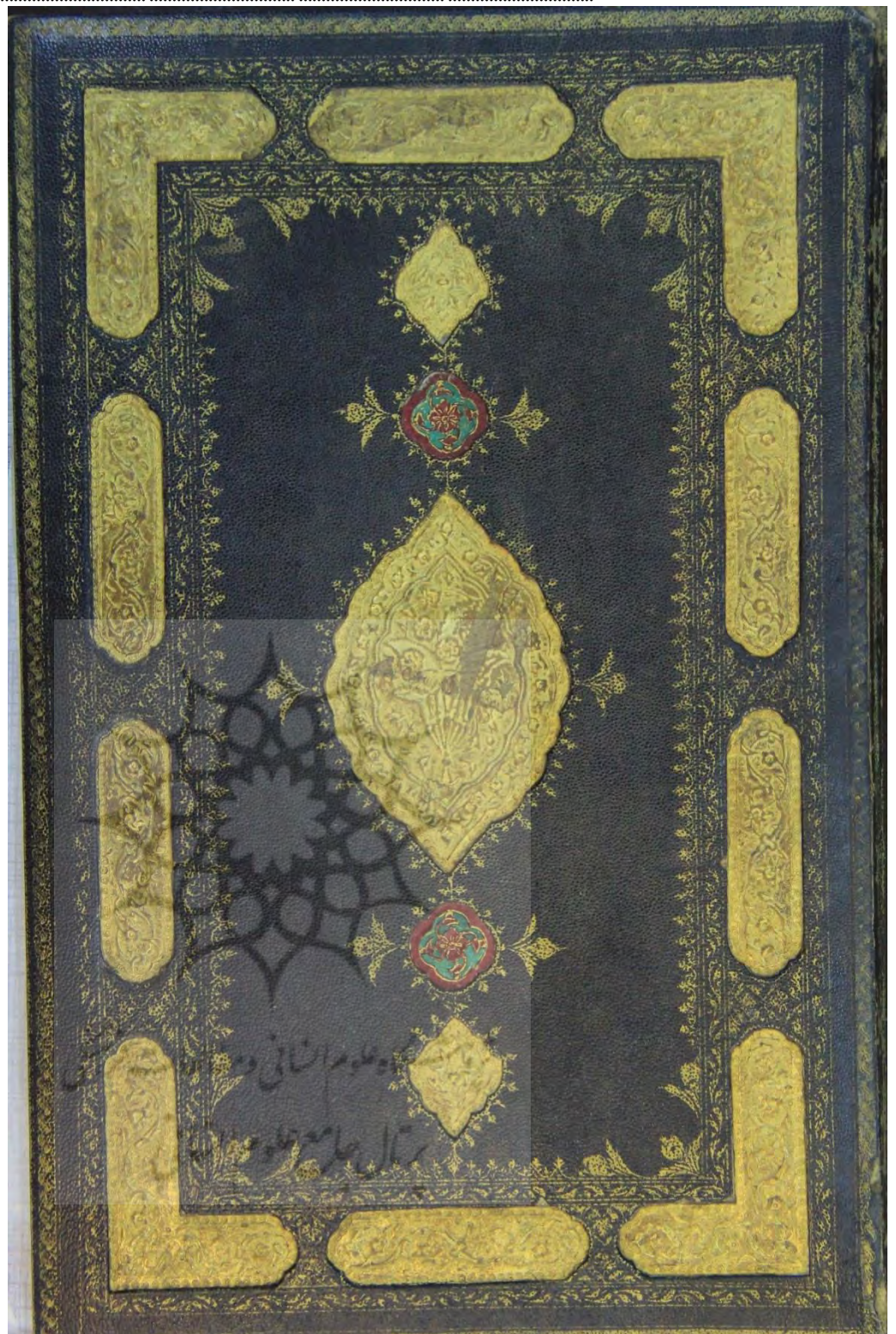
شماره ۱۰۸۹۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران  
جلد روغنی دورو، با ترنج و سرترنج ولچکی و جدول، با کتیبه دورتاروران درون کتیبه غزلی از  
حافظ نوشته شده است.



تصویر ۲- نسخه خطی به شماره ۴۷۳۱ مرکزی به نام جنات الوصال  
جلد روغنی آراسته با گل و بوته و پرنده به رنگهای سبز آبی و زر در حاشیه شعرهایست درستایش این کتاب

پرتال جامع علوم انسانی





تصویر ۳. جلد سوخت وزر کوب

نسخه خطی بنام خمسه نظامی به شماره ۹۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.





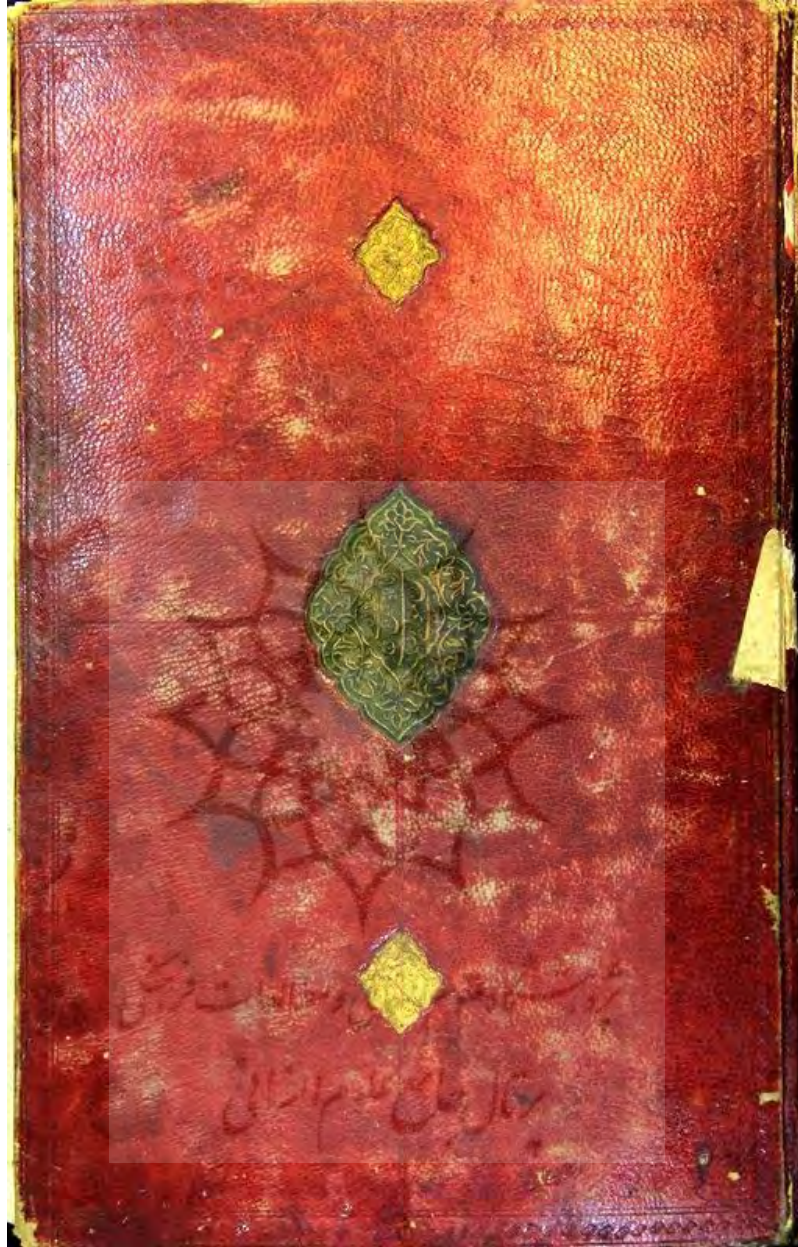
تصویر ۴: جلدیاض بارو کش پارچه ودور وعطف تبماج  
نسخه خطی به شماره ۱۱۱۸۳ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.





تصویر ۵: جلد روغنی گل و بوته  
نسخه خطی به نام قرآن به شماره ۴۹۳۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران





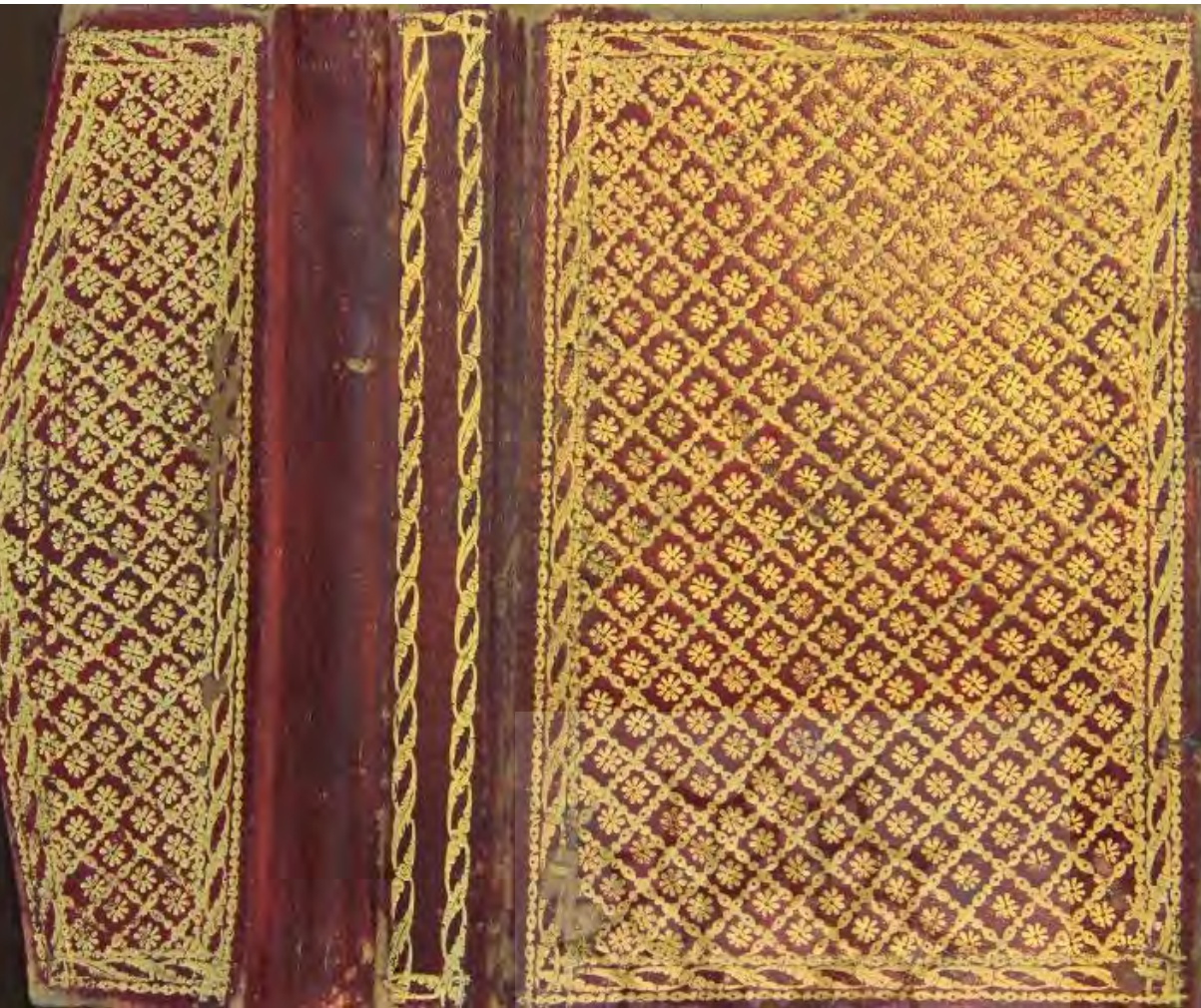
تصویر ۶: جلد تیماج. سرخ. دارای ترنج و ضربی  
نسخه خطی به نام زینه الطب به شماره ۶۱۵۲ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.



تصویر ۷. جلد روغنی کتبه دار  
نسخه خطی شماره ۳۰ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران  
کتاب مصباح المتعجد کبیر از شیخ طوسی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی





تصویر ۹. جلد تیماج آراسته به اکلیل وزر دارای سرطبل  
نسخه خطی شماره ۵۴۶۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران  
بنام مجموعه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی